МУЗЕЄЗНАВСТВО

УДК 930: 94. 477 «13»

Панів А. М.,

e-mail: andriy.urpegon@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2751-3597, Researcher ID: B-3052-2019

асп. кафедри Центральної і Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

МЕЧ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ ХРЕСТА НА КЛИНКУ З КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Анотація. З експонованих у відділі „Музей-Арсенал” Львівського історичного музею одnorучних (поясних), півтора ручних та дворучних мечів, особливу увагу привертає поясний меч з XIII століття. У статті подається науково обґрунтована характеристика властивостей меча з колекції Львівського історичного музею. Не відомо, чи був цей меч свідком хрестових походів у Святу Землю: чи бачив він штурм Єрусалиму, чи його здачу, так само як штурм чи здачу Едесси, Антіохії, Акри, легендарного замку Крак-де-Шевальє, чи столиці Візантії – Константинополя, коли воїни-хрестоносці, що йшли звільняти Гріб Господній та допомагати східним братам по вірі повернули проти них же свою зброю. Нам не відомо, чи став цей меч свідком, можливо, більш пізніх балтійських, „слов'янських” хрестових походів. Але відомо, що саме такими мечами зі схожими клеймами на клинках колись, давним-давно, в історію вписалися сторінки, які історики назвали Епохою Хрестових Походів. У статті здійснюється спроба більш чіткої ідентифікації даного музейного предмету. Зазначено, що при ідентифікації клинка меча, зважаючи на його неідеальний стан, і особливо – пошкоджене вістря, тип якого сам по собі міг бути важливим для датування, слід брати до уваги саме той метод датування, при якому основна увага приділяється загальним рисам або геометрії клинка, опираючись на вже відомі і датовані аналогічні клинки або ж їх зображення на сучасних даним мечам творам образотворчого мистецтва чи рукописам. Сюди можна відносити поліхромні мініатюри в літописах і хроніках XIII–XIV, а подекуди й XV століть, де подіям на Близькому Сході, а особливо – в Єрусалимі напередодні Першого хрестового походу приділено значну увагу. Також аналізується стан збереження меча. Детально вивчається зображення хреста на клинку меча.

Ключові слова: меч, хрест, клинок, клеймо, хрестові походи, музей, експонат.

Paniv A. M.,

e-mail: andriy.urpegon@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2751-3597, Researcher ID: B-3052-2019

asp. Department of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

THE SWORD WITH THE IMAGE OF THE CROSS ON THE BLADE FROM THE COLLECTION OF THE LVIV HISTORICAL MUSEUM

Abstract. From exhibited in a department „Museum-Arsenal” of the Lviv historical museum of half-length, one and a half hand and two-handed swords, a half-length sword comes into the special notice from XIII age. In the article the scientifically grounded description of properties of sword is given from collection of the Lviv historical museum. It is not known, whether there was this sword by the witness of cross hikes in the Sainted Earth: whether he saw assault of Jerusalem, whether his handing over, similarly as assault or handing over of Edessa, Antiokhia, Akra, legendary lock of Krak-de-Sheval'e, whether the capital of Byzantium -Constantinople, when warrior scrusaders that went to free Lord Rowed and to help ea brothers on a faith turned the weapon against them. We do not know, or this sword became by a witness, maybe, later Baltic, "Slavic"

cross hikes. But it is known that by just the same swords with alike brands on blades once, pages blended in history, what historians named Epoch of Cross Hikes. The attempt of more cler authentication of this museum object comes in the article true. It is marked that during authentication of blade of sword, having regard to his nonperfect state, and especially is the damaged edge a type of that in itself could be important for dating, it follows to take the exactly that method of dating, at that basic attention is spared to the general lines or geometry of blade, into account, leaning against the already known and dated analogical blades or their images on modern to these swords to works of fine art or manuscript. It is here possible to take miniatures. Text for chronicles and chronicles of XIII - XIV, and here and there and XV of centuries, where to the events on Near east, and especially in Jerusalem on the eve of the First cross hike considerable attention. An attempt is made to more clearly attribute this museum object, analyze the state of its preservation. The image of the cross on the blade is studied in detail.

Key words: sword, cross, blade, branding, crusades, museum, exhibit.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-24>

Постановка проблеми. У Львівському історичному музеї (далі ЛІМ) зібрана значна колекція мечів: поясных (одноручних), півтораручних та дворучних – німих свідків подій сивої давнини. Найбільш цікаві мечі можна оглянути в експозиції відділу ЛІМ „Музей-Арсенал”.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія воїнів-хрестоносців, вивчення їх зброї, зокрема мечів, цікавили багатьох дослідників. Ця тема знайшла певне висвітлення у працях П. Віймара [1], П. Вінклера [11], Д. Філіпса [2], Ж. Жуанвіля [3], М. Заборова [4], Ж. Ерса [5] та ін..

Постановка завдання. З експонованих у відділі „Музей-Арсенал” мечів особливу увагу привертає поясный меч у вітрині № 2 під № 3-1223 (рис. 1). Метою публікації є подання короткої загальної характеристики даного музейного предмету, спроба більш чіткої ідентифікації цієї пам’ятки, аналіз стану збереження, детальне вивчення зображення хреста на клинку меча.

Виклад основного матеріалу дослідження. В архівних матеріалах фондової групи „Зброя” ЛІМ зазначено, що це: „поясный меч з клинком роботи кінця XIII століття; загальна його довжина 94,5 см; довжина клинка 71,2 см; ширина клинка – 5,4 см. Хрестовина меча (рис. 2) з 8-гранними потовщеними закінченнями кльйонів; голівка шароподібна, зрізана у 8-гранну форму, гриф руків’я – з двох дерев’яних пластинок, обтягнених шкірою, рубчастий по горизонталі. Клинок клиноподібний у плані, обосічний, позначений клеймами у вигляді хреста”.

При ближчому огляді меч вражає своєю древністю. Його голівка (рис. 4) – противага клинка – важка, масивна – сьогодні виглядає так, наче її зробили з пемзи – поверхня голівки меча пориста й „обвітрена”, а її грані сильно зглажені та вже ледь проглядаються. З обох боків по-центру видно круглі заглиблення: чи то залишки клейм, чи то виїмки під вставки.

Клинок меча виглядає схожим чином: дуже важко уявити собі його полірованим до дзеркального блиску, адже тепер за своєю фактурою він нагадує не ковану полосу гартованої сталі, а вивітрений ґрунт. Оглядаючи полосу клинка, можна робити висновок про якість металу навіть не використовуючи лупу чи мікроскоп – вістря меча (рис. 3) знаходиться у стадії розшарування.

Не дивлячись на такий стан, меч зовсім не справляє враження шматка іржавого металу, а скоріш нагадує старе морене дерево. З обох боків клинка, ближче до п’яти, вибиті зображення хреста, а сам меч, якщо дивитися на нього з відстані, один до одного нагадує зброю рицарів-хрестоносців, саме таку, якою її зображено на старовинних вітражах чи мініатюрах, присвячених хрестовим походам.

Чи був цей меч свідком походів на Єрусалим, Антіохію, Тріполі чи Константинополь достеменно не відомо, проте за низкою ознак даний тип клинка можна сміливо ідентифікувати як такий, що міг бути на озброєнні воїна-хрестоносця у часи, коли дані походи ще тривали.

На превеликий жаль „музейна” хронологія при визначенні віку цього музейного предмету майже завжди використовує приблизні, відносні формулювання такого типу, як „початок” чи „кінець” такого-то століття (причому подекуди ці два означення можуть використовуватися одночасно для одного і того ж предмету: „кінець такого-то століття – початок такого-то”). Інколи у етикетажі використовується термін „середина” певного століття. Вносять розмаїття такі означення, як „друга четверть енного століття” і зовсім збивають з пантелику означення типу „середина другої половини вказаного століття”. Така відносна і неточна хронологія звичайно ж не випадкова, оскільки певні музейні предмети можна ідентифікувати досить точно (для прикладу – по клейму цеху чи майстра, особливо, коли відомі роки існування цеху чи

життя майстра), зовсім точно – якщо на експонаті присутня дата виготовлення, і приблизно – якщо все вищевказане відсутнє чи нечитабельне, і тоді датування відбувається за загальними рисами, притаманних цілому ряду вже відомого типу, кимось колись уже ідентифікованого і датованого. Як правило такі труднощі стосуються давніх зразків зброї, яка мало того, що виготовлялася штучно, в одному екземплярі, та ще й до нашого часу дійшла у далеко неідеальному стані. Більш сучасні зразки зброї, особливо зброї унітарної, виготовленої заводським методом і великим тиражем ідентифікувати можна з точністю до року.

Саме тому зазначена у легенді експонату приблизна дата виготовлення клинка „кінець XIII ст.” може означати як 1299 рік, так і 1259 рік, а може й взагалі виходити за рамки цих дат, оскільки у давні часи для майстра не існувало якихось чітких і обов’язкових параметрів.

Таким чином, при ідентифікації клинка меча під №3-1223, зважаючи на його неідеальний стан, і особливо – пошкоджене вістря, тип якого сам по собі міг бути важливим для датування, слід брати до уваги саме той метод датування, при якому основна увага приділяється загальним рисам або геометрії клинка, опираючись на вже відомі і датовані аналогічні клинки або ж їх зображення на сучасних даним мечам творам образотворчого мистецтва чи рукописам. Сюди можна відносити поліхромні мініатюри в літописах і хроніках XIII–XIV, а подекуди й XV століть, де подіям на Близькому Сході, а особливо – в Єрусалимі напередодні Першого хрестового походу приділено значну увагу. В цьому контексті, звичайно ж, треба згадати літописи самих хрестових походів і життєписи легендарних персон, таких як Петро Пустельник (або Петро Ам’єнський), якого вважали натхненником першого походу. У цих творах поруч із зображуванням головним персонажем постійно присутні воїни зі зброєю на поясі чи в руках. Клинки їх мечів часто аналогічні описуваному експонату з „Музею-Арсенал”.

Те ж саме стосується і вітражів, на яких такі зображення прослідковуються чи не краще ніж на пергаментях. Проте, якщо у літописах чи хроніках ілюстрацію супроводжує текст, у якому висвітлюється якась історично важлива подія чи особа (для прикладу – взяття Єрусалиму, чи полон французького короля Людовіка Святого), то вітражні зображення носять більш паломницько-релігійний характер. Проте, і на перших, і на других як обов’язковий фон та контекст присутні озброєні воїни-хрестоносці. І нехай зображення доволі схематичні, все ж зображення клинків мечів цих воїнів ідентичні вищевказаному клинку меча під №3-1223.

Характерною рисою тогочасних клинків поясних мечів була доволі проста клиновидна форма, при якій обидві ріжучі поверхні або леза, починаючи від рікасо ідуть не паралельно одне одному, як у більш пізніх (античних) клинків, а розташовані під кутом практично одразу від п’яти клинка, яка є доволі широкою, якщо врахувати незначну довжину клинка, і сходяться лише з незначною зміною кута у вістрі. На представленому у „Музеї-Арсенал” експонаті ми можемо спостерігати саме таку картину: клиноподібний клинок довжиною 71, 2 см, ширина якого в п’яті 5, 4 см. На жаль, вістря уже неможливо точно ідентифікувати, адже його форма деформувалася внаслідок процесу корозії та вивітрювання металу, що й призвело до розшарування самого вістря.

До слова, той стан збереження, в якому перебуває увесь клинок меча №3-1223 для детального дослідження є вельми важливий і показовий. Сьогодні клинок перебуває у законсервованому стані, а значить подальші процеси корозії у ньому призупинені. Проте той процес ржавіння, що мав місце до консервації зайшов достатньо глибоко, внаслідок чого полірований шар поверхні зійшов повністю і поверхня стала пориста, рихла, оскільки мечник, що викував цей клинок використав полосу зі значним вмістом вуглецю.

Як відомо, процес ржавіння обумовлений активною взаємодією вуглецю в металі з повітрям. Відповідно, всі ділянки металу, які були більше збагачені вуглецем знищувалися корозією в першу чергу, а ділянки менш насичені вуглецем залишилися у вигляді волокон, схожих на структуру дерева. Оскільки механічні пошкодження на даному клинку відсутні, а процес кородування і вивітрювання металу проходив по всій довжині меча рівномірно, (на відміну від тих музейних предметів, у яких якась частина зіпсована більше, частина менше, а частина у зовсім непоганому стані) можна зробити логічне припущення, що даний експонат дуже довгий час перебував у одному місці з однаковим температурним і вологісним режимом, який і забезпечив повільне й стабільне „танення” предмету без різких агресивних змін. В іншому випадку, зі змінами цих умов, клинок у якійсь точці обов’язково почав би кородувати активніше, а враховуючи вік предмету, прогресуюча корозія в одній чи декількох точках призвела б до руйнування предмету.

У зв’язку з тим, що умови зберігання залишалися відносно стабільними стала помітною структура самої полоси клинка, а також став очевидним технологічний процес виготовлення клинка методом

проковування, який відрізнявся, для прикладу, від більш пізніх методів, що в свою чергу є додатковим аргументом при ідентифікації.

Таким чином, можна стверджувати, що у випадку з описуваним клинком процес корозії відіграв, як не дивно, і позитивну роль, оскільки завдяки змінам, що відбулися з металом за цей час на поверхні клинка стали видимими ті особливості кованої полоси металу, які зовсім непритаманні тим фальсифікатам, що виготовлялися штампованим або вирізним методом у набагато пізніший час, чи навіть тим, які „зістарені” штучно.

Окрім того, метод, яким відковано клинок додатково підтверджує його давність. Для європейських поясних мечів того часу характерним є двосторонній одинарний дол доволі мілкого профілю шириною від одного до двох – двох з половиною сантиметрів, котрий проходить інколи до половини клинка, загальна довжина якого рідко була більшою 80 см.

Довжина досліджуваного клинка меча становить 71,2 см. У нього є характерний одинарний дол шириною близько 1,5 см з обох сторін клинка, який, поступово звужуючись, прослідковується на відстань трохи далі однієї третьої всієї довжини клинка. Дол відмежований двома ледь помітними ребрами, які очевидно, сходилися клином у одне ребро. Враховуючи давність і загальний стан експонату можна зрозуміти, чому й без того неглибокий дол сьогодні уже ледь прослідковується.

Ще одна важлива деталь меча – зображення хреста на клинку (рис. 5). Взагалі клейма чи позначення у вигляді хреста на холодній зброї різних типів річ дуже поширена. Такого типу клейма характерні і для Іспанії, і для Франції, і для Італії, і для Німеччини, і для інших країн.

Зовнішній вигляд їх доволі різноманітний, рисунок самого хреста відрізняється у майстрів з різних країн кардинально. Дуже часто хрест зображено у якомусь контексті: вислів чи зображення на релігійну тему, моралізаторське повчання чи побажання. Часто хрест супроводжує якийсь дивіз. У клеймах майстрів чи гербах власників хрест також часто присутній. Зображення хреста може бути великим чи маленьким, дуже часто ташованим золотом чи латунню. Окрім того сама техніка виконання також доволі різноманітна.

В описуваного клинка зображення хреста доволі своєрідне. По-перше, зображення присутнє на обох сторонах клинка, практично на його п'яті, по центру долу, дещо зміщене донизу. По-друге – обидві перехрещені лінії хреста дуже тоненькі, практично ниткоподібні. Техніка нанесення – вибивання (або чеканка). Можливо колись зображення було ташоване якимось металом, проте сьогодні про це говорити доволі складно. По-третє – лінії хреста неоднакової довжини: вертикальна лінія видовжена, значно довша горизонтальної, а горизонтальна лінія помітно зміщена від центру вверх. Тобто, якщо меч тримати вістрям донизу а руків'ям догори, зображений хрест матиме правильне для християнського розуміння розташування. Як відомо, у середньовічних рицарів-християн існував звичай, коли перед початком битви воїн здійснював молитву, ставши навколішки перед ввіткнутим у землю мечем. В такому положенні європейський меч і справді нагадує хрест. Крім того, голівка-противага меча часто могла слугувати таким-собі релікварієм, тобто туди вкладалися так звані реліквії, які також були об'єктами, до яких спрямовувалися молитви. У такому контексті, саме таке зображення хреста на мечі №3-1223 для власника меча могло нести таке ж релігійне навантаження.

Таким чином, при огляді даного зображення складається враження, що, можливо, хрест не являється клеймом майстра-виробника чи цеху, а був нанесений на замовлення власника, можливо й ним самим (до слова – не особливо рівно, є певне викривлення) або з релігійних, молитовних почуттів, або як свого роду відзнаки чи символу цілого християнства, що часто мало місце саме серед рицарів-хрестоносців. Практика нашивання хрестів на одяг, плащі, рукави, щити – все це брало свій початок саме в період хрестових походів.

Руків'я меча, його хрестовина з восьмигранними потовщеними закінченнями кильйонів а також голівка-противага разом із клинком виглядають цілком органічно і несуть на собі ті ж ознаки давності, що й сам клинок. У легенді експонату зазначено, що голівка є дещо пізнішого часу, а саме другої половини XIV–першої половини XV століття. Для вказаного часу такий тип голівки є характерним, проте загальний її стан – вражена корозією, вивітрена, пориста поверхня має згладжені риси, тому чіткі характеристики відсутні, що дає можливість припустити й більш ранні часові параметри.

Гриф руків'я – з двох дерев'яних пластинок, обтягнених шкірою, рубчастий по горизонталі, в минулому очевидно обмотаний дротом. Стан, у якому він перебуває, при загальному стані металічних кованих деталей, може викликати запитання. Адже, якщо металічне вістря знаходиться у стадії розшарування, яким чином дерев'яні та шкіряні деталі дійшли до нашого часу. Проте, тут все залежало від того, у яких умовах даний меч зберігався, адже якщо середовище було дуже сухим (або навпаки вогким, але без доступу повітря), цілком ймовірним є збереження і дерев'яних, і шкіряних деталей. Серед експонатів

„Музею-Арсенал” є також півтораручний меч з воронованим клинком в майже ідеальному стані (№3-2358), який довгий час пролежав у болотному намулі в шкіряних піхвах, але без контакту з повітрям, внаслідок чого утворилося стабільне температурно-вологісне консервуюче середовище, яке й забезпечило збереження предмету.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, як було вже сказано, нам не відомо, чи став меч під номером 3-1223 свідком походів у Святу Землю: чи бачив він штурм Єрусалиму, чи його здачу, так само як штурм чи здачу Едесси, Антіохії, Акри, легендарного замку Крак-де-Шевальє, чи столиці Візантії – Константинополя, коли воїни, що йшли звільняти Гріб Господній та допомагати східним братам по вірі повернули проти них же свою зброю. Нам не відомо, чи був він свідком, можливо, більш пізніх балтійських, „слов’янських” хрестових походів. Його клинок відкований у XIII столітті, а до „Музею-Арсенал” меч потрапив у 1950 році, й де він знаходився між цими двома датами не відомо. Але відомо, що саме такими мечами зі схожими клеймами на клинках колись, давним-давно, в історію вписалися сторінки, які історики назвали Епохою Хрестових Походів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веймар П. Крестовые походы . – Москва: АСТ, 2006. – 384 с.
2. Филипп Д. Четвертый крестовый поход . – Москва: АСТ, 2010. – 177 с.
3. Жан де Жуанвиль. История Крестовых походов. – Москва: Центрполиграф, 2008. - 352 с.
4. Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах . – Москва: Высшая школа, 1977. – 272 с.
5. Эрс Ж. История крестовых походов . – Москва: Евразия, 2017. – 233 с.
6. Харитонович Д. Э. История Крестовых походов . – Москва: Аванта +, 2009. – 140 с.
7. Легман Д., Ли Г. Ч. История тамплиеров. – Москва: Изд. Олма-Пресс, 2002. – 382 с.
8. Демурже А. Рыцари Христа. – Москва: Изд. Евразия, 2015. – 544 с.
9. Николь Д. Крестоносцы. История ордена госпитальеров 1100-1565. – Москва: Изд. Эксмо, 2010.
10. Носенко Т. В. Иерусалим. Три религии – три мира. – Москва: Изд. Ридерз Дайджест, 2006. – 506 с.
11. Винклер фон П. П. Оружие. – Москва, 1992. – 330 с.
12. Бехайм Вендален. Энциклопедия оружия. – Санкт-Петербург, 1995 – 576 с.

REFERENCES

1. Weimar P. 2006. Crusades. Moscow: AST. 384 p.
2. Philips D. 2010. Fourth Crusade. Moscow: AST. 177 p.
3. Jean de Joinville. 2008. History of the Crusades. Moscow: Centerpolygraph. 352 p.
4. Zaborov M. 1977. History of the Crusades in documents and materials. Moscow: Higher School. 272 p.
5. Ers J. 2017. History of the Crusades. Moscow: Eurasia. 233 p.
6. Kharitonovich D. E. 2009. History of the Crusades. Moscow: Avanta +. 140 p.
7. Legman D., Lee G. Ch. 2002. History of the Templars. Moscow: Publishing. Olma-Press. 382 p.
8. Demurge A. 2015. Knights of Christ. Moscow: Publishing. Eurasia. 544 p.
9. Nicole D. 2010. Crusaders. History of the Order of Hospitallers 1100-1565. Moscow: Publishing. Eksmo.
10. Nosenko T.V. 2006. Jerusalem. Three religions - three worlds. Moscow: Publishing. Readers Digest. 506 p.
11. Winkler von P.P. 1992. Arms. Moscow. 330 p.
12. Beheim Wendalen. 1995. Encyclopedia of weapons. St. Petersburg. 576 p.

Рис. 1. Загальний вигляд меча №3-1223

Рис. 2. Хрестовина меча №3-1223

Рис. 3. Вістря клинка меча №3-1223

Рис. 4. Голівка руків'я меча №3-1223

Рис. 5. Зображення хреста на клинку меча №3-1223